

Татяна Мострова

Кирило-Методиевски научен център
Българска академия на науките

За следите от Методиевия превод на Книгата на пророк Йеремия

Проблемът за първоначалния пълен Методиев превод на Библията и неговия обхват, поставен на разискване още в края на XIX в., все още не е намерил своето окончателно решение независимо от усилията на видни слависти в миналото (Й. Вайс, И. Евсеев, Р. Нахтигал, А. И. Соболевски, А. В. Михайлов), засиления интерес към библейската проблематика през последните три десетилетия и натрупания голям брой изследвания и издадени текстове¹. Славянският превод на Книгата на пророк Йеремия става част от този проблем след съобщението на И. Евсеев в „Известия Императорской академии наук“ (Евсеев, 1899, с. 355–373) за открития

¹ За историята на изследванията през XIX и XX в. и издадените текстове вж. у Т. Славова (Славова, 1995, с. 53–55). Сравни и анализирания материал и изводите на Фр. Томсън (Thomson, 1998, с. 638–651), както и направените обобщения у А. А. Алексеев (Алексеев, 1999, с. 153–159).

This work was supported by the Bulgarian Academy of Sciences.

Competing interests: no competing interests have been declared.

Publisher: Institute of Slavic Studies, PAS.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2016.

от него „Методиев“ превод в Архивския хронограф, руски препис от края на XV в. (РГАДА, ф. 181, №279/658). Коментирани са фрагментите от Книгата на Йеремя и Книгата на Даниил са вплетени в композицията на IV книга Царства в Хрониката на Йоан Малала. Евсеев изброява общо 13 глави (3, 6, 11, 12, 13, 15, 31, 39, 40–43 и 52) от Книгата на пророк Йеремя, без да посочва страници от ръкописа и конкретните стихове (с изключение на началото от паримията на Варух 3:36–38). По време на работата си в Централната библиотеката на Литовската академия на науките във Вилнюс имах възможност да идентифицирам материала от Книгата на Йеремя по Вилнюския хронограф от първата трета на XVI в. (№ F19–109/147, нататък Вилн)². Съпоставката с Архивския хронограф от XV в. (нататък Арх), която направих по-късно, показва, че текстът, с изключение на отделни варианти (нѣкто Арх 281a – етеръ Вилн 402a; аггль Арх 281a – архгаггль (sic!) Вилн 402a; оутрбовлъшвеникъ Арх 283d – оутрбовлъшъникъ Вилн 407a; июдина Арх 284a – июдѣиска Вилн 407b) и грешки (слоуженіе Вилн 407b вм. блочуженіе Арх 284b), е идентичен с текста на Вилнюския препис. За техния общ протограф от 1262 г. (Славова, 2010, с. 26–27)³ свидетелстват и общите грешки в двата хронографски сборника, напр.: 4Цар. 23:13 и *прѣ еже прѣ лицемъ іерлмоу* Арх 283a (Вилн. 405b) за гръцкото⁴ καὶ τὸν οἶκον τὸν ἐπὶ πρόσωπον Ἱεροσολήμ; 4Цар. 23:22 *ѡ днїи много трижы* Арх 283b (Вилн 406a) – срещу ἀφ' ἡμερῶν τῶν κριτῶν.

Тук ще бъдат представени предварителните наблюдения върху извлеченията от Книгата на пророк Йеремя в двата хронографа, техният състав, локализация и езикови особености.

Изследването, чиято цел е да определи характера на превода в откъсите от Йеремя, е затруднено, от една страна, от мозаечната структура на хронографските сборници, в които тези откъси се преплитат със стихове от Четвърта книга Царства и с текста на Хрониката на Йоан Малала (ХЙМ). На първо място беше направено сравнение с текста на

² За този препис вж. Ф. Добрянски (Добрянский, 1882, с. 246–255) и датировката по водни знаци на Н. Морозова (Морозова, 2008, с. 42–43).

³ Общият протограф се отнася и за Варшавския хронограф, руски препис от XV–XVI в. от Националната библиотека на Полша (BOZ сім 83), и за фрагментарно запазения ръкопис от РНБ в Санкт Петербург от XVI в.

⁴ Гръцкият текст за Книга Царства се цитира по изданието на Септуагинта на А. Ралфс (Rahlfs, 1935).

славянския превод на 4Цар за съвпадащите по съдържание стихове от гл. 24–25 с текста на Книгата на Йеремия, за да се изключи възможността от погрешно идентифициране на откъсите в ХЙМ. Например разрушаването и разграбването на Йерусалимския храм при падането на Йерусалим е предадено в хронографските преписи по 4Цар 25, въпреки че е описано и в гл. 52:7–11 на Йеремия, но трябва да се вземе предвид мнението на специалистите, че тази глава е късна историческа добавка в структурата на книгата⁵, а неин източник е Книга Царства (Duhm, 1901, с. XXII; Parke-Taylor, 2000, с. 325–327). В случая стиховете са много близки по съдържание, но с различна езикова характеристика.

Освен това, за да се установи дали тези фрагменти от книгата на Йеремия представят действително по-ранен превод, който принадлежи на Методий и неговите сподвижници, е необходимо да се проучи текстът на Хрониката (паралелно с гръцкия източник) и да се види как те се вписват в общия лексикален фонд и в синтаксиса на нейния превод. На този етап текстът на стиховете от 4Цар в Хронографа беше сравнен с преписи на тази книга от XIV–XV в.⁶ и с изданията от Д. Дунков текст (Dunkov, 1996) в рамките на една извадка от гл. 20–25, за да се проследи идентичността на включените откъслаци от Йеремия и да се направят предварителни наблюдения върху езиковите особености на трите разнородни сегмента – превода на ХЙМ, езика на 4Цар и лингвистичната характеристика на стиховете от Книгата на Йеремия.

Тук е необходимо да поясня, че най-голяма част от текста на Книгата на Йеремия се съдържа в превода на преславските книжовници с тълкувания, който е възникнал приблизително в края на IX – първата четвърт на X в., през епохата на цар Симеон (893–927). Този текст обаче обхваща само гл. 25:15–45:5 (по МТ), както и заключителната 52-ра глава (Мострова, 2006, 2008).

Включването на откъсите от Йеремия в композицията на Хронографа има реална обосновка, тъй като е свързано с определени личности и събития от библейската история в рамките на два големи текстови блока:

⁵ За структурните особености на Книгата на пророк Йеремия вж. Мострова (2006, с. 109–137).

⁶ Използвани са руски преписи, които съдържат 4Цар: РГБ, ф. 304. I. № 728 (Троицко-Сергиева лавра), XIV в., 392 л.; РГБ, ф. 173, МДА № 12, 1470–1490 г., 621 л. (по www.stsl.ru/manuscripts) и дигитални копия на среднобългарския ръкопис F.I.461, РНБ, от последната четвърт на XIV в.

I. Арх л. 284а (л. 4076 Вилн) – Арх 285b (л. 4096 Вилн),

II. Арх л. 285b (л. 4096 Вилн) – Арх 289b (л. 417а Вилн).

В първия блок Книгата на Йеремия с начало 3:6–12 завършва с 6-та глава. В него влизат и трите основни паримийни части от книгите на Йеремия и Варух: Вар. 3:36–38 – 4:1–4; Йер. 11:18–23; 12:1–5, 9–11 и Йер. 31:31–34 – едно от най-цитираните четива от Паримийника, което се отнася до „Новия завет“, сключен между Бога и еврейския народ.

Първите стихове от Йеремия (3:6–12) са внесени на л. 284а в Арх (Вилн 4076) след текст от ХИМ, свързан с царуването на Йосия (4Цар 23:30) като между двете части на 30-ти стих, в който се съобщава за смъртта му в битка с египетския фараон, се включва част от Хрониката на Малала. Тя перифразира накратко изложението от 4Цар и съдържа един пасаж, който предопределя включването на следващите цитати от Йеремия. В него се съобщава, че цар Йосия не е взел под внимание думите на Йеремия и против Божията воля е тръгнал да воюва срещу египтяните. След червенослов: пррѣствѣ ѳерѣмїино ѡ хѣ. въ дни іѡсїа црѣ іюдѣиска (июдина Арх) въ градѣ ѳерлїмѣ. Вилн 4076 (Арх. 284а)⁷ започва Йер 3:6–12: Въ дни іѡсїа црѣ рече гѣ къ мнѣ. видѣ ли ѳаже сътвори мнѣ жилище ізлѣв. идѣ на всакоу горѣ высокѣ... и ѡубы дѣѣа тѣ. Между 10-ти и 12-ти стих е поместен откъс от Хрониката с коментар на първите седем стиха. Те са от първата част на книгата, чийто преславски тълковен превод не е открит досега, но което е по-важно – те не са включени и в Паримийника. Следва нов киноварен надпис пррѣствѣ ѳерѣмїино ѡ хѣ и паримията от Книгата на пророк Варух (3:36–38–4:1–4) за вечерната служба за Рождество Христово (погрешно обозначававана в паримийниците като част от Йеремия). Веднага след това е поместено четивото за Велики четвъртък за Страстната седмица (14 стиха от гл. 11–12) и две глави (13:23–25; 15:1–4), които не влизат в славянския Паримийник и в гръцкия Профетологий, нито в глаголическите бревиарии и мисали. След тях се нареждат перикопите на гл. 31:31–34 за Велика събота и накрая на л. 4096 Вилн (285b Арх) четири стиха от шеста глава (6:16–19), която също не е част от богослужебния цикъл. След този сбор от паримийни и непаримийни стихове от Книгата на Йеремия (и Варух) следва пак 23-та глава от 4Цар, с втората част на стиха, от мястото, където

⁷ Нататък ще цитирам и по Вилн, тъй като копието на Арх, с което разполагам, е тъмно, с много по-дребен почерк.

е бил прекъснат, а след тях и следващите стихове и глави от 4Цар до 25:4, като съдържанието се редува с части от Хрониката на Йоан Малала.

Вторият блок от Книгата на Йеремия се състои само от непаримийни стихове. От 4Цар 25:4 (Арх 286d, Вилн 4126) започват откъси от Книгата на Йеремия, които се намират и в преславския тълковен превод (гл. 39:3, гл. 40–43 и 52:26–30). Между 4Цар 25:4 и 25:8 са включени пет стиха от гл. 39 (39:3–7), а след 4Цар 25:22 са вмъкнати и 39:11–14. Тези стихове отсъстват в преславския превод, както и в реконструирания гръцки текст на Септуагинта по изданията на Й. Циглер и А. Ралфс (Ziegler, 1957; Rahlfs, 1935). След края на 4Цар (25:22) започва един голям отрязък от книгата на Йеремия. Това е пълният текст на гл. 40–42, 43:1–7 и четири стиха от гл. 52, общо 81 стиха, за които има паралели в преведената в Преслав втора част на книгата, и това дава възможност за един по-обстояен и по-сигурен по отношение на изводите анализ на текста. Този блок също се разделя на две части от 25 гл. на 4Цар. Интересното в случая е, че трите стиха от повествованието в 4Цар 25:5–7 са заменени с превода на пет стиха на Йеремия 39:3–7, от които само стих 39:3 съществува в преславския тълковен превод. На мястото на последните шест стиха от 4Цар (25:23–28) са поместени непаримийните глави 40–43 от Книгата на Йеремия в новата версия.

От изложеното дотук става ясно, че Книгата на Йеремия е представена с разнороден материал – паримийни откъси, непаримийни части, за които не разполагаме с база за сравнение, тъй като те са от първата част на неоткрития досега тълковен превод на книгата, и над 80 непаримийни стихове, за които има преславска версия.

Какво показват резултатите от предварителните наблюдения?

1. На първо място, в текста на 4Цар ясно изпъква една архаична основа (от лексикални и граматични особености), която е била подложена на редактиране от преславските книжовници. За целия текст е характерно запазването и употребата само на определени кирило-методиевски или само на определени преславски варианти, както и колебание между членовете на някои двойки кирило-методиевски и преславски лексеми с определен превес на едната от тях: напр. *олтарь* се среща в целия текст на 4Цар 20–25 на около 25 страници и само веднъж се среща *жрътвѣникъ* (21:3). Употребява се само *скопѣць*, само *яззыкъ* – без синонимните преславски варианти *каженикъ* и *страна*. На л. 4026 Вилн обаче в два съседни стиха (4Цар 21:2 и 21:3) срещаме двойката *идолъ* – *коумиръ* с пре-

обладаване на втората лексема по-нататък в текста; употребява се *колѣно* (21:7), но по-често срещан е вариантът *плѣма*; само *жидове*, само *кѣнигъчи*, но и *достоѣниѣ* (21:14), *токмо* (21:16), характерни за Кирило-Методиевите преводи. По същия начин в един стих битуват и двата члена на двойката *равъ – отрокъ* (21:8). В друг контекст (21:13) непреведената гръцка дума се обяснява с нейното славянско съответствие: *алавастръ еже естъ стъкланица*. Като белег за старинност се открояват няколко непреведени думи от арамейски произход: *фартъ* ‘дол’ (23:10), *ведекъ* ‘пробив, дупка, повреда’ (*вѣдѣковоу домѣ* 4Цар 22:5–6). Преводът на 4Цар от Хронографа е почти идентичен (с малък брой синонимни варианти) с превода на пълния текст в руски преписи (напр. ТСЛ № 728 и МДА № 12 от 1470–1490 г.), а при сравнение с текста по изданието на Д. Дунков (Dunkov, 1996) в повечето случаи той споделя представените варианти в справочния апарат, общи за българските и руските преписи на Книга Царства, по-рядко само за българските или само за руските.

2. За езика на Хрониката на Малала е характерно, че наред с някои архаизми преобладават преславски лексикални особености. Може би тя е била редактирана отчасти и при внасянето ѝ в Хронографа при неговото създаване. Например между края на 20 и началото на 21 глава от 4Цар в частта от Хрониката (л. 4016-4026 Вилн) се срещат лексемите *языкъ*, *етеръ*, *зане* (вм. *имъже*), но *якы* вм. *яко*; само преславското различие *жидове* (без *юдѣи*); в целия текст обаче се отбелязва засилена употреба на конструкции със страдателно причастие и спомагателен глагол вместо страдателен глагол със *с* (*оумоленъ бы* Вилн 4016, Арх 280d; *посланъ бы* Вилн 4026), което се отчита като по-архаична особеност, характерна за ранните старобългарски преводи. В друга част на хрониката (Вилн 407а-б, Арх 283с-d) се откриват само характерни преславски лексеми: *коумиръ*, *капица*, *жрътвникъ*, *имъже*, *търниж*; т.е. отсъстват архаизми и кирило-методиевски лексикални единици. Интерес представлява лексемата *бѣльмо* (бяло петно на очите, *λεῦκωμα*) от Книга Товит (Вилн 402а-б; Арх 281а), известна според лексикографските справочници и в Левит 21:20, Синайския патерик, Лобковски пролог от XII в., Хрониката на Георги Амартол по преписи от XIII–XV в. (Срезневский, 1958; *Словарь древнерусского языка*, 1988–2012; Miklosich, 1977). Оказва се, че в отделните части от Хрониката на Малала съотношението между архаични и по-нови преславски различия е различно и изобщо не може да се говори за съществуването на някаква закономерност. Тези предположения обаче

трябва да се проверят върху по-голям по обем материал от текста на Хрониката на Йоан Малала.

На този фон е необходимо да разгледаме поотделно откъсите от Йеремия в хронографите според съществуващите за тази книга библейски преводи – непълен паримийен кирило-методиевски, с богослужерна функция, и пълен, придружен от екзегетически тълкувания, създаден в преславския книжовен кръг.

Съпоставителният анализ на извлеченията по двата хронографски сборника с текста на Паримийника и старобългарския тълковен превод (по български, сръбски и руски преписи от XIV–XVI в.), както и с критичните издания на гръцките текстове на Профетология и Септуагинта, дава възможност за разпределението на резултатите от предварителните проучвания в две основни групи:

1. Паримийните глави и стихове от книгата на Йеремия във Вилн и Арх (гл. 11–12, Йер 31:31–34; Вар 3:36–38–4:1–4) съвпадат с паримийния превод с незначителни морфологични различия (срв. и изнесените данни от анализа при използване на Вилнюския хронограф за част от паримиите у Мострова, 2006, с. 120–124).

1.1. Сравнението на паримийните части в старобългарския преславски тълковен превод (Йер 31:31–34; Вар 3:36–4:4) показва, че те са били редактирани главно на лексикално равнище и отчасти в областта на падежния синтаксис, но не са били внесени като готови съставки в превода.

1.2. Онези глави, които не са включени в кирилските и глаголическите богослужерни сборници (3:6–12; 6:16–19; 13:23–25; 15:1–4), но се отнасят към първата, вероятно непреведена (или изгубена) част на Книгата на Йеремия, не са засвидетелствани досега в старобългарски превод, като изключим отделни стихове в Симеоновия сборник (в преписа от 1073 г.): 13:23, 15:4 (регистрирани са още 4:22; 7:22; 14:10–12) и няколко цитата с непълни стихове (Йер 6:16–19; 31: 31–34) в оригиналното *Пространно житие на Константин-Кирил*⁸. Преводът на 13:23, 15:4 от Симеоновия сборник е различен от този в хронографските сборници.

Стиховете от Вилн и Арх показват връзка с по-архаичен тип лексика, близка до паримийния превод или до старобългарския канон, но не са свързани с преславската редакция на богослужерните книги: срв.

⁸ Тези отделни стихове и цитати ще бъдат разгледани на друго място.

например употребата на съчетания, характерни за Кирило-Методиевите преводи – *любѹ дѣѹати, любѹ творити* *вм.* сложен глагол *любодѣѹати*; лексеми като *отѣмѣтъница, отѣстоупница*, съчетанието *листѣ отѣпоуцѣниѹ* (Вилн 4076, гл. 3:6–10); употребата на перфект *вм.* аорист, както и форми за прост аорист, безпредложни локативни и дативни конструкции и др. Гръцкият текст на Септуагинта (Ziegler, 1957) не съвпада със славянски превод на тези стихове, има много различия между броя на предполагаемите единици в изходния текст и броя на преведените единици, а както вече отбелязах, те нямат паримиен превод и база за сравнение с Профетология.

2. Непаримийните части от Книгата на Йеремия в хронографите представят превод, напълно различен от преславския превод с тълкувания⁹, по друга гръцка основа, чиито съответствия се откриват по-често в гръцки преписи по Лукияновата рецензия от справочния апарат на Гьотингенското издание (Ziegler, 1957) и липсват в неговия реконструиран текст. Внасянето в Хронографа на непреведени в преславския текст и невключени в реконструирувания гръцки текст на Циглер стихове 4–7, 11–13 от гл. 39 вече е индикация за използването на друг гръцки образец (*Vorlage*). Вмъкването им на мястото на стихове 5–7 от гл. 25 на 4Цар, както и на пълния текст от гл. 40:1–43:7; 52: 26–30 от Книгата на Йеремия на мястото на 4Цар 25:23–28 вероятно е свързано с необходимостта от предаването на други, малко по-различни факти и повече подробности за обсадата и превземането на Йерусалим. За бъдещото изследване е важно да се установи (доколкото е възможно) с кои групи преписи в гръцката традиция имат връзка тези стихове. Във всички 24 южно- и източнославянски преписа на преславския превод, които съм сравнявала, стиховете 39:4–13 отсъстват, включително и в Генадиевската библия. В Острожката те са предадени изцяло, но не е ясно какъв източник е използван. Трябва да се отбележи обаче, че големият брой лични имена от Острожката библия от стих 3 на 39 глава, който е запазен в тълковния превод, напълно съвпада с тези от среднобългарския препис. По-големи отличия се наблюдават в хронографските преписи. Ще цитирам този стих по Вилн (Арх) в съпоставка със среднобългарския ръкопис F.I.461 (РНБ) и Острожката библия (*Библия*, 1988):

⁹ За характеристиката на тълковния преславски превод на Йеремия вж. Мострова (2008, 2012).

Вилн 4126 (Арх286d): и внидѣтъ вса воеводы црѣ вавилонѣска. и садѣ въ вратѣ сѣбни. ниргелъ. сарсамъ. серимъ. равсарисъ. и ниргелъ. сара. алъсаръ равамагъ. и вси прочѣи кнзи црѣ вавилѣска.

F.I.461: и възидошѣ възса воеводы црѣ вавилонѣска. и сѣдошѣ въ вратѣхъ сѣбни. ниргел. сарасар. самагѣ. и навоухасар. и навоусарис. и нагаргас. насер. равамагъ. и прочѣа воеводы црѣ вавилонѣска.

Библиа (1988): и възидоша вси кнзи црѣ вавилѣска, и сидѣша (sic!) въ вратѣхъ сѣбнихъ. ниргелъ, сарасаръ, самагѣдъ, и навѣхасаръ, навѣсарисъ, нагѣгасъ, и насеръ, равамагъ, и прочѣа воеводи црѣ вавилѣска.

За илюстрация ще приведа и два от липсващите стихове в преславския превод –39:5–6, които обаче са застъпени в текста на Архивския хронограф (л. 286d; Вилн. л. 4126). Гръцкият текст за 39 (46): 5–6 се открива само в справочния апарат в критичното издание на Й. Циглер (Ziegler, 1957)¹⁰. У Е. Нестле (Nestle, 1934) гл. 39 (46):4–13 се намира също само в справочния апарат при превода на Теодотион.

39:5 Арх л. 286d (Вилн 4126): ѣша и. и приведоша и к навходоносорѣ црѣ вавилонѣскоу. в девлаите (sic) въ земли етамѣскѣ. гла с нимъ соуды.

Ziegler 46:5: και ελαβον αυτον και ανηγαγον αυτον προς ναβουχοδοносор βασιλεα βαβυλωνος εν ρεβλαθα (δεβλ.) εν γη εμαθ (αιθαμ) και ελαλησεν μετ αυτου κριματα.

39:6: и оуби црѣ вавилонѣскѣ сны сѣдековы (Вилн сѣдѣкѣвы) в девлатѣ прѣвчима ѣ. и вса свободны иудовы изби црѣ вавилонѣскѣ.

46:6: και εσφαξε(ν) βασιλευς βαβυλωνος του υιου σεδεкиου εν ρεβλαθα (δεβλ.) кат офθαλμους αυτου και παντας τους ελευθερους ιουδα εσφαξεν βασιλευς βαβυλωνος.

За следващите глави 40, 41, 42, отразени изцяло в Хронографа, както и първите седем стиха от 43 глава трябва да се обърне специално внимание на особеностите на преводаческата практика, характерна с използването на различен от този на тълковния превод лексикален състав, както и на различни конструкции в областта на падежния синтаксис.

Сравнението на гл. 40, 41 и 42 (Арх л. 287с – 288b; Вилн л. 4136 – 416б.) със среднобългарския ръкопис F.I.461 (който съдържа пълния тълковен превод)¹¹ представя като резултат текстологични варианти на лексикално

¹⁰ Цифрите в скоби отговарят на номерацията на главите в гръцкия текст на книгата на Йеремия, която е различна от тази на Масоретския текст.

¹¹ Подробно описание на този препис е направено от С. Николова (Николова, 1994).

и морфологично равнище, различия в някои конструкции, както и добавени думи, фрази и три по-големи пасажа (към 40:4, 40:11 и 41:16), които липсват в преславския превод и не са отразени изцяло в справочния апарат към реконструирания гръцки текст на Септуагинта на Циглер¹². Без гръцко съответствие остава краят на стиха ... с миромъ. азъ прощаю тѧ. иди ты. (Арх. л. 287с), който привеждам по-долу:

Арх, 40:4, л. 287b – 287с (Вилн л. 413б): и се раздѣрѣшихъ тѧ ѿ ѿковъзъ рочныхъ иже бѣ на рочкоу твоєю. днѣ аще добро ити съ мною въ вавилонъ. прїиди и възложю ѿчи мои на тѧ. и аще сло прѣѣ ѿнима твоима ити съ мною въ вавилонъ. встани и се вѣса земля прѣѣ тобою. идѣже аще благо и право тобѣ ходити тоу с миромъ. азъ прощаю тѧ. иди ты.

F.I.461 40:4 (160a): се раздѣрѣшихъ тѧ ѿ азъзъ аже на рѣкоу твоєю. аще ти есть добро приити съ мною въ вавилонъ. поиди и положѣ ѿчи свои на тебѣ.

Ziegler 47:4: ἰδοὺ ἔλυσά σε ἀπὸ τῶν χειροπέδων τῶν ἐπὶ τὰς χεῖράς σου. (+ σημερον) εἰ καλὸν ἐναντίον σου ἐλθεῖν μετ' ἐμοῦ εἰς Βαβυλῶνα, ἦκε, καὶ θήσω ὀφθαλμούς μου ἐπὶ σέ. + και ει πονηρον εν οφθαλμοις σου ελθειν μετ εμου εις βαβυλωνα παυσαι. ἰδοὺ πασα ἡ γῆ ἐναντίον σου εἰς ἀγαθὸν καὶ εἰς το εὐθεσ (+ σοι) πορευθηvai εκει πορευου.

Както вече отбелязах в двата превода – по Архивския хронограф и по рък. F.I.461 – е налице различен тип преводаческа техника, но различията в подчертаните тук конструкции и лексикални варианти за хронографските преписи (ѿ ѿковъзъ рочныхъ – ѿ азъзъ; ити – приити; прїиди и възложю – поиди и положѣ; на тѧ – на тебѣ и др.) съответстват на разширения (по преписи от различните рецензии) и в по-малка степен на реконструирания гръцки текст на Септуагинта¹³. По всичко личи, че преводът на Йеремия в хронографските сборници е правен по друг гръцки източник.

Текстологичните варианти представят както лексикални и морфологични различия, така и различие в конструкциите (41:4 *dativus absolutus* срещу конструкция от предлог по + местен падеж в подчинено темпорално изречение: ѡубившю изманлоу годолію – по ѡбиеніи годоліевѣ; превод на гръцки членуван инфинитив с инфинитив в главите от хронографските преписи и с конструкцията ѧкоже + инфинитив в тълковния превод, безпредложен дателен падеж срещу дателен + предлог къ и др.). Личните и местните имена

¹² Вж. гл. 47:4, 11; 48:16 у Циглер (Ziegler, 1957, с. 416–418, 423–424).

¹³ Разночетенията по изданието на Циглер (Ziegler, 1957) се предават в скоби след съответната словоформа.

се различават по начина на транслитериране на гръцките и еврейските названия. На лексикална основа откъслеците в Арх и Вилн определено се свързват с паримийните варианти. За сравнение с преславския превод ще приведа примери, като използвам среднобългарския ръкопис F.I.461 (РНБ, Санкт-Петербург), чиито форми тук са на второ място: гл. 40: посла – поусти; 40:5 оурокъ – пицѣ; 40:8 прїидѣ – придошѣ; 40:9 рабъ – отрокъ; вселите са – оуселите са; сѣлее – оуне; 40:10 въ мѣсифѣ – въ масифатѣ; снѣдь – овоцїе; ѡлѣи – масло; 40:11 юдѣи – жидове; ахїкавлѣ – ахикамѣова; 40:14 рѣша – рекошѣ; разѣмѣши разѣмѣ – ѡвѣда ѡвѣси; оубити – поразити; не ѡтѣ имъ вѣры – не вѣрова имъ; 40:15 прочїи юдѣи – ѡстатѣкъ юдинъ; рабъ – отрокъ; посла – поусти; оубити – поразити; 41:2 оубиша – повишѣ; 41:3 олѣи – масла; 41:7 стѣдєньць – кладазь; на селѣ – на нивахъ; юдѣи – жидовъ; манна и ливанъ – трѣба и тѣмѣанъ; 41:11 обѣ онъ полъ – на онѣ странѣ; 41:16 на бранѣ – на рати; 42:11 изимати – избавлѣти; 42:18 каноу, канеть – вѣскапа, вѣскаплеть.

Последният използван стих в хрониката е 52:30, в който се съобщава, че Навузардан, началник на телохранителите, е изселил от Йерусалим всичко четири хиляди и шестстотин души. Хрониката продължава с парафрази на части от Плач Йеремиев: *рыдаеть бо ѡ сї ѣремиа съставлаа ѡ неистерпеннѣ стѣтєхъ. и еже въ вавилоне плѣнникъ рыдаеть. иво вѣ въ истинноу рыданию и плачу достоинѣно* (Арх л. 289b, 8–13). За отбелязване е обаче, че само на една страница със завидно майсторство е резюмирано съдържанието на Плача в неговите пет глави. Следва списък на пророците при 22-мата царе – от Давид до Седекия – и началото на Книгата на пророк Даниил.

И така, ако приемем, че стиховете от паримийния Кирило-Методиев превод, които се откриват в хронографите, са били присъединени без изменение при създаването на пълния чети-превод от Методий и при наличието на непаримийните части, стигаме до хипотезата за съществуването на един по-ранен от преславския тълковен превод, от който са били направени извлеченията за първия хронографския сборник от този тип, възникнал около 921 г. (Димитров, 1990).

1. Предварителните наблюдения дават основание за по-ранното датирание на „следите“ от Методиевия превод в хронографите, както за паримийните, така и за непаримийните глави. В сравнение с тълковния превод на преславските книжовници той се характеризира с един архаичен пласт от кирило-методиевски варианти, редки лексикални единици,

непреведени гръцки думи, морфологични и синтактични особености, свързани с Кирило-Методиевите преводачески принципи.

2. Наличието на 3-та, 6-та, 13-та и 15-та глави, неизвестни в друг, по-ранен славянски превод, които не се използват в богослужебната практика и не са включени в паримийниците, глаголическите бревиарии и мисали, представя нов ценен материал по отношение на неоткритата досега в старобългарски превод първа част от книгата на Йеремия (гл. 1:1–25:15). По езиковата си характеристика тези глави от Йеремия са много по-близо до Четвърта книга Царства, отколкото до Хрониката на Малала, която има определено преславски характер.

3. Непаримийните глави от Книгата на Йеремия, които описват подробно падането на Йерусалим и разрушаването на храма (39, 40–43, 52), вероятно също са внесени в Хрониката на Йоан Малала, в Четвърта книга Царства, от вече готов по-ранен превод. Възможно е обаче те да са извлечени от старобългарски енциклопедичен сборник, свързан с Преслав¹⁴, в който са влизали и съществуващи по-ранни старобългарски преводи. Отговорът на този въпрос изисква подробно езиково-текстологично изследване на тези 122 стиха, използвани при съставянето на компилацията в хронографските сборници, и на съпътстващите ги текстове. Независимо дали принадлежат към самостоятелен по-ранен превод, дело на Методий и неговите сподвижници, или са извлечения от енциклопедичен сборник, те са ценен материал за историята на текста на тази библейска книга и за старобългарския превод на Стария завет.

БИБЛИОГРАФИЯ

Алексеев, А. А. (1999). *Текстология славянской Библии*. Санкт Петербург: Изд. „Дмитрий Буланин“.

Библиа сирѣчь книги ветхаго и новаго завета по языку словенскѣ. (1988). Москва: Слово-Арт. (Фототипическое переиздание текста с издания 1581 года)

Димитров, П. (1990). Изборниците на цар Симеон. *Литературна мисъл*, (7), 3–16.

¹⁴ Предположение за съществуването на старобългарска енциклопедия, създадена през Х в. в Преславския книжовен център беше изказано от Т. Славова (Славова, 2002, с. 276) във връзка с общите източници за Архивския хронограф и Тълковната палей.

- Добрянский, Ф. (1882). *Описание рукописей Виленской Публичной библиотеки, церковнославянских и русских* (pp. 246–255). Вильна: Типография А. Г. Сыркина.
- Евсеев, И. (1899). Заметки по древнеславянскому переводу Св. Писания: 3. Следы утраченного первоначального полного перевода пророческих книг на славянский язык. *Известия Императорской академии наук*, (10/4), 354–373.
- Морозова, Н. (Ed.). (2008). *Кириллические рукописные книги, хранящиеся в Вильнюсе: Каталог*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Мострова, Т. (2006). О структурных особенностях Книги пророка Йеремиа в составе Великих миней-четьих Митрополита Макария. In E. Maier & E. Weiher (Eds.), *Abhandlungen zu den Großen Lesemenäen des Metropoliten Makarij* (Vol. 2, pp. 109–137). Freiburg i. Br: Weiher. (MLSDV. Fontes et Dissertationes, 49)
- Мострова, Т. (2008). Книгата на пророк Йеремиа в български, сръбски и руски преписи от XIV–XVI в. *Palaeobulgarica*, 32(2), 59–82.
- Мострова, Т. (2012). Към лексикалната характеристика на Книгата на пророк Йеремиа. In *Средновековни текстове, автори и книги: Сборник в чест на Хайнц Миклас* (pp. 125–148). София: Кирило-методиевски научен център. (Кирило-Методиевски студии, 21).
- Николова, С. (1994). За най-стария български средновековен ръкопис на Стария завет. *Старобългарска литература*, (28–29), 110–118.
- Славова, Т. (1995). Следи от Методиев превод на библейската книга Битие. *Palaeobulgarica*, 19(4), 53–70.
- Славова, Т. (2002). *Тълковната палей в контекста на старобългарската книжнина*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Славова, Т. (2010). Библейското Осмокнижие в състава на Архивния хронограф. *Palaeobulgarica*, 34(3), 26–48.
- Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) в десяти томах*. (1988–2012). Москва: Русский язык.
- Срезневский, И. И. (1958). *Материалы для Словаря древнерусского языка по письменным памятникам* (Vols. 1–3). Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей. (Репродуцировано фотомеханическим способом по издания 1893 г.)
- Duhm, B. (1901). *Das Buch Jeremia (Kurzer Handkommentar zum Alten Testament)*. Tübingen: Mohr (Siebeck).
- Dunkov, D. (1996). *Die Methodbibel: Die Bücher der Könige: Das zweite Buch der Könige*. Salzburg: Institut für Slawistik der Universität Salzburg. (Kritische Ausgaben altbulgarischer Texte, 8; Die Slawischen Sprachen, 48)
- Miklosich, F. (1977). *Lexikon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*. Aalen: Scientia Verlag. (2. Neudruck der Ausgabe Wien, 1862–1865)
- Nestle, E. (1934). *Das Buch Jeremia: Griechisch und Hebräisch* (2nd ed.). Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt.
- Parke-Taylor, G. H. (2000). *The formation of the Book of Jeremiah: Doublets and recurring phrases*. Atlanta, Georgia: SBL Press. (The Society of Biblical Literature. Monograph series, 51)
- Rahlfs, A. (1935). *Septuaginta: Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*. Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt.

- Thomson, F. J. (1998). The Slavonic translation of the Old Testament. In *Interpretation of the Bible* (pp. 605–920). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Ziegler, J. (1957). *Ieremias. Baruch. Threni. Epistula Ieremiae*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. (Septuaginta. Vetus Testamentum Graecum, 15)

BIBLIOGRAPHY

(TRANSLITERATION)

- Alekseev, A. A. (1999). *Tekstologija slavianskoj Biblii*. Sankt Peterburg: Izd. „Dmitrii Bulanin“.
- Biblija sirěch' knigi vetkhago i novago zavěta po iazyku slovensku*. (1988). Moskva: Slovo-Art. (Reprint of the edition 1581)
- Dimitrov, P. (1990). Izbornitsite na tsar Simeon. *Literaturna misul*, (7), 3–16.
- Dobrianskii, F. (1882). *Opisanie rukopisei Vilenskoj Publichnoj biblioteki, tserkovnoslavianskikh i russkikh* (pp. 246–255). Vil'na: Tipografiia A. G. Syrkina.
- Duhm, B. (1901). *Das Buch Jeremia (Kurzer Handkommentar zum Alten Testament)*. Tübingen: Mohr (Siebeck).
- Dunkov, D. (1996). *Die Methodbibel: Die Bücher der Könige: Das zweite Buch der Könige*. Salzburg: Institut für Slawistik der Universität Salzburg. (Kritische Ausgaben altbulgarischer Texte, 8; Die Slawischen Sprachen, 48)
- Evseev, I. (1899). Zametki po drevneslavianskomu perevodu Sv. Pisaniia: 3. Sledy utrachennago pervonachalnago polnago perevoda prorocheskikh knig na slavianskii iazyk. *Izvestiia Imperatorskoj akademii nauk*, (10/4), 354–373.
- Miklosich, F. (1977). *Lexikon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*. Aalen: Scientia Verlag. (2. Neudruck der Ausgabe Wien, 1862–1865)
- Morozova, N. (Ed.). (2008). *Kirillicheskie rukopisnye knigi, khraniashchiesia v Vil'niuse: Katalog*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Mostrova, T. (2006). O strukturnykh osobennostiakh Knigi proroka Ieremii v sostave Velikikh minei-chet'ikh Mitropolita Makariia. In E. Maier & E. Weiher (Eds.), *Abhandlungen zu den Großen Lesemenäen des Metropoliten Makarij* (Vol. 2, pp. 109–137). Freiburg i. Br: Weiher. (MLSDV. Fontes et Dissertationes, 49)
- Mostrova, T. (2008). Knigata na prorok Ъeremiia v bŭlgarski, srŭbski i ruski prepisi ot XIV–XVI v. *Palaeobulgarica*, 32(2), 59–82.
- Mostrova, T. (2012). Kŭm leksikalnata kharakteristika na Knigata na prorok Ъeremiia. In *Srednovekovni tekstove, avtori i knigi: Sbornik v chest na Khaŭnts Miklas* (pp. 125–148). Sofiia: Kirilo-metodievski nauchen tsentŭr. (Kirilo-Metodievski studii, 21)
- Nestle, E. (1934). *Das Buch Jeremia: Griechisch und Hebräisch* (2nd ed.). Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt.
- Nikolova, S. (1994). Za nai-stariia bŭlgarski srednovekoven rŭkopsis na Stariia zavet. *Starobŭlgarska literatura*, (28–29), 110–118.

- Parke-Taylor, G. H. (2000). *The formation of the Book of Jeremiah: Doublets and recurring phrases*. Atlanta, Georgia: SBL Press. (The Society of Biblical Literature. Monograph series, 51)
- Rahlfs, A. (1935). *Septuaginta: Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*. Stuttgart: Württembergische Bibelstalt.
- Slavova, T. (1995). Sledi ot Metodiev prevod na bibleiskata kniga Bitie. *Palaeobulgarica*, 19(4), 53–70.
- Slavova, T. (2002). *Tŭlkovnata paleia v konteksta na starobŭlgarskata knizhnina*. Sofiia: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Okhridski".
- Slavova, T. (2010). Bibleiskoto Osmoknizhie v sŭstava na Arkhivniiia khronograf. *Palaeobulgarica*, 34(3), 26–48.
- Slovar' drevnerusskogo iazyka (XI–XIV vv.) v desiati tomakh*. (1988–2012). Moskva: Russkii iazyk.
- Sreznevskii, I. I. (1958). *Materialy dlia Slovaria drevnerusskogo iazyka po pis'mennym pamiatnikom* (Vols. 1–3). Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannykh i natsional'nykh slovarei. (Reprint of the editions 1893)
- Thomson, F. J. (1998). The Slavonic translation of the Old Testament. In *Interpretation of the Bible* (pp. 605–920). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Ziegler, J. (1957). *Ieremias. Baruch. Threni. Epistula Ieremiae*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. (Septuaginta. Vetus Testamentum Graecum, 15)

O śladach przekładu Księgi Jermiasza autorstwa św. Metodego

Artykuł prezentuje wstępne obserwacje na temat fragmentów Księgi Jeremiasza, znajdujących się w zbiorach Archival Chronograph (XV wiek) i Vilno Chronograph (XVI wiek). Zgodnie z ich zawartością, miejscem powstania i cechami językowymi wchodzą one w skład dwóch głównych grup. Niektóre fragmenty są rozpoznane jako rozdziały słowiańskiego *parimejnika* i są związane z przekładem autorstwa śś. Cyryla i Metodego. Inne rozdziały, które nie weszły w skład cyrylickich i głagolickich ksiąg liturgicznych, należą do pierwszej, prawdopodobnie nieprzetłumaczonej lub zaginionej, części Księgi Jeremiasza. Fragmenty, które nie znajdują się w *parimejniku* także mają archaiczną podstawę językową, związaną z technikami translatorskimi, charakterystycznymi dla przekładów cyrylometodejskich i znacznie różnią się od przekładu z komentarzami, powstałego w Presławiu. Bez względu na to, czy fragmenty te są częścią wcześniejszego, niezależnego tłumaczenia wykonanego przez Metodego i jego współpracowników, czy są fragmentami z encyklopedycznego *miscellaneum*, stanowią ważny punkt odniesienia do badania tej biblijnej księgi, a także starobułgarskiego przekładu Starego Testamentu.

Słowa kluczowe: starobułgarskie tłumaczenie Starego Testamentu, Księga Jermiasza, Archival Chronograph, tłumaczenia Cyrylo-Metodejskie, tłumaczenia z komentarzami, Presławski ośrodek piśmienniczy

On Traces of the Methodian Translation of the Book of Jeremiah

The article presents preliminary observations concerning the excerpts from the Book of Jeremiah in the Archival Chronograph (fifteenth century) and Vilno Chronograph (sixteenth century). According to their content, localization and linguistic characteristics, they fall into two main groups. Some of the excerpts are identified as chapters from the Slavic Prophetologion and are connected with the translation made by Cyril and Methodius. Other chapters, which are not included in the Cyrillic and Glagolitic liturgical books, belong to the first, probably untranslated or now lost, part of the Book of Jeremiah. The excerpts that cannot be found in the Prophetologion also have archaic linguistic bases, connected to the translational techniques characteristic of the Cyrillo-Methodian translations, and differ considerably from the translation with commentaries that was made in Preslav. Whether these excerpts belong to an independent earlier translation, made by Methodius and his co-workers, or they are extracts from encyclopaedic miscellany, they provide valuable material for the study of this biblical book and of the Old Bulgarian translation of the Old Testament.

Keywords: Old Bulgarian translation of the Old Testament, Book of Jeremiah, Archival Chronograph, Cyrillo-Methodian translations, translation with commentaries, Preslav literary centre

Notka o autorze

Tatyana Mostrova (Татяна Мострова) (tmostrova@abv.bg) – językoznawczyni, profesor nadzwyczajny w Centrum Cyrylometodejskim Bułgarskiej Akademii Nauk. Członkini Słowiańskiej Komisji Biblijnej przy Międzynarodowym Komitecie Słowistów. Autorka monografii *Словообразователни тенденции в развитието на българския книжовен език през Средновековието. (Кирило-Методиевите традиции в паметници от XIV в.)*, („Кирило-Методиевски студии”, Т. 24, 2015). Zainteresowania naukowe: studia starobułgarskie, studia cyrylometodejskie, starobułgarski przekład Starego Testamentu, leksykologia historyczna, słowotwórstwo i leksykografia, tekstologia średniowiecznych manuskryptów słowiańskich.

Tatyana Mostrova, PhD (tmostrova@abv.bg) – linguist, Associated Professor at Cyrillo-Methodian Research Centre, Bulgarian Academy of Sciences. Member

of the Slavic Bible Commission of the International Committee of Slavists. Author of the monograph *Slovoobrazovatelni tendencii v razvitiето na balgarskiya knizhoven ezik prez Srednovekovieto (Kirilo-Metodievite tradicii v pametnici ot 14 v.)* (2015). Research interests: Old Bulgarian studies; Cyrillo-Methodian studies; Old Bulgarian translation of the Old Testament; historical lexicology, word formation and lexicography; textology of medieval Slavic manuscripts.